

Megjelent: Lelkipásztor 76 (2000:6) 202-208.

**Csepregi Zoltán: „*Ich wil alle ding wol erfahren*”
Mária királyné és udvari papjai**

<202>A királyné és köre

1522 júniusában a prágai várban ebédnél ültek II. Lajos (1506-1526) magyar-cseh király és felesége, Mária (1505-1558), továbbá Andrea da Burgo, a császár követe, Jacobus Piso, erdélyi humanista, két cseh úr, valamint a brandenburgi örgrófok: Georg (1484-1543) és Albrecht (1490-1568). Valahogyan Lutherre terelődött a szó, s az egyik Brandenburgi megjegyezte, hogy Luther alapján mindent Erasmustól merített, s nincs is kettejük között nézetkülönbség. Piso ezt cáfolta, s nézetét egy akkoriban kapott Erasmus-levéllel alá is tudta támasztani, ezt elsőnek a királyné kapta ki a kezéből. Piso Erasmushoz intézett beszámolója arra is utal, hogy a királyi pár rokonszenve inkább a humanistafejedelmet, mint a wittenbergi reformátort tünteti ki.¹

Túl sokat nem lehet kihámozni ebből a szándékoltan elfogult híradásból (az Erasmus-levél nem maradt fenn). Nem is fontos, hogy melyik Brandenburgi fivér volt a hozzászóló, Albrecht, a német lovagrend nagymestere, aki pár hete az uralkodónő koronázására érkezett Poroszországból, vagy Georg, aki már Lajos bölcsője mellett is ott állt,² s mint magyar mágnás az udvarral együtt jött Budáról, hisz a hozzászólás elterjedt közhely volt. A leghitelesebb, legtöbbet kifejezőbb az elbeszélésből meg Mária mozdulata, ahogy a híresség kézírása után kap. A tizenhét éves királynét tömören jellemzi az a mondattöredék, amit egyik sajátkezű leveléből kiragadva tanulmányom címűl választottam: „mindent meg akarok tudni”.³

Az első bécsi kongresszuson (1515) megtervezett Habsburg-Jagelló kettős dinasztikus házasság menyasszonyai, Habsburg Mária és Jagelló Anna serdülőkorukat Innsbruckban töltötték, s alig várták, hogy eljátszhassák a rájuk kiosztott szerepet.⁴ Előbb Anna esküvőjére került sor Ferdinánddal Linzben (1521. május 26.), majd Máriáéra Lajossal Budán (1522. január 13.). A koronázás (Székesfehérvárott és Prágában) Mária számára nemcsak presztizst és pompát jelentett, hanem anyagi függetlenséget és politikai szerepvállalást is.⁵ Ugyan hamar meg kellett tapasztalnia, hogy az a hatalmas vagyon, amely nászajándékként hullott ölébe (többek között az alsómagyarországi bányavárosok), egyelőre csak papíron az övé, de annál

¹ Történelmi Tár (továbbiakban: TT) 1885. 340; Bunyitay Vince / Rapaics Raymund / Karácsonyi János (ed.): Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1-5. Bp. 1902-1912. (továbbiakban: ETE) 1,76-77 (nr. 69); Fógel József: II. Lajos udvartartása 1516-1526. Bp. 1917. 142-145; Erasmus Roterodamus: Opus epistularum denuo recognitum et auctum. Ed. P. S. Allen. 1-12. Oxford, 1906-1958. (továbbiakban: Allen) 5,80-83 (nr. 1297); magyarul: V. Kovács Sándor (ed.): Magyar humanisták levelei. 15-16. század. Bp. 1971. 451-454 (nr. 237).

² Lajos koronázásakor 1508-ban Georg tartotta ölében a gyermek királyt: V. Kovács 1971. 557 (nr.264). Mária prágai koronázásánál Lajossal és Máriával hármásban vitték a koronázási jelvényeket (Frantisek Palacky: Geschichte von Böhmen. Größtentheils nach Urkunden und Handschriften. Fünfter Band. Das Zeitalter der Jagelloniden. Zweite Abtheilung. König Wladislaw II und König Ludwig I von 1500 bis 1526. Prag, 1867. 463-464).

³ Mária Albrecht von Brandenburgnak 1522 szeptemberében. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (továbbiakban: GStA PK), XX. HA, OBA 25662.

⁴ „Ward den baiden Kunigin die Zeit genueg lang zu Innsprugg.“ Georg Kirchmairs’s Denkwürdigkeiten seiner Zeit. 1519-1553. Ed. Th.G. von Karajan. Fontes Rerum Austriacarum. Scriptorum (továbbiakban: FRA.S). 1 (1855) 419-534, 451.

⁵ Palacky (1867. 453) szerint a prágai koronázást elsősorban Mária sürgette.

inkább igyekezett részt venni a nagypolitikában: mindenről tudomást szerezni, ami Európában zajlik, s az eseményeket önállóan befolyásolni. Ehhez meg is volt a rangja, kapcsolatrendszere, intelligenciája (ugyanakkor makacs önfejűsége), a közelgő katasztrófa árnyékában mégis fontoskodó játéknak tűnik ez az ambíció: Mária királynét (ahogy férjét is) felnőttek nyilvánították ugyan, de csak Moháccsal nőtt ki a kamaszkorból.

Mária a linzi esküvőn ismerkedett meg Kasimir brandenburgi örgróffal (1481-1527, ekkor a császár szolgálatában álló diplomata és hadvezér) és Georggal,⁶ majd egy évvel később Prágában öccsükkel, Albrechtel is, akik Lajosnak első unokatestvérei voltak (a Brandenburgi család frank ágában nagy volt a gyermekáldás, 13 testvér érte meg a felnőttkort, közülük a három legidősebb fivér, Kasimir, Georg és Albrecht tehetséges, vonzó személyiségek voltak). Mária mindhármukkal barátságot kötött, Albrechtel folytatott levelezése (1522-1550) bizalmas kapcsolatáról árulkodik.⁷ A prágai együttlét idején állapotok meg abban, hogy Mária a negyedik fivért, Wilhelmet (1498-1563) udvarmesterként veszi magához,⁸ ő 1522-től 1525-ig folyamatosan a királyné mellett tartózkodott.

Budai reformátorok?

Ki lehetett ekkor Mária udvari papja? Főgel József – Albert lelkész mellett – öt káplánról tud a királyi udvarban,⁹ de ha <203> összeszámoljuk azokat, akiket a történeti irodalom Mária papjaiként szerepeltet, szinte ennyi állás is kevés számukra (Conrad Cordatus, Johannes Henckel, Johannes Hess, Johannes Kresling, Paulus Speratus, Thomas Stoltzer). Másik népszerű gondolat az egyháztörténeti hagyományban, hogy mindezeket a káplánokat Georg von Brandenburg segítette udvari álláshoz, s ugyancsak ő hívta Budára Simon Grynaeust és Vitus Winsheimiust.¹⁰ Az utóbbi állítás nem is irreális. A Brandenburgi fivéreknek hihetetlen befolyásuk volt a királyi párra. Akiket ők ajánlottak (többnyire birodalmi nemeseket), azoknak biztos volt a kenyere, s a fiatal uralkodóknak mi sem volt fontosabb, mint hogy minél több bizalmi ember vegye őket körül. Hogy ez aztán katasztrófális következményekkel járt az államháztartásra és felkeltette a magyar nemesség irigységét és féltékenységét, az már közismert történet. Még sincs egyetlen adat sem arra, hogy a felsorolt személyek Georg pártfogoltjai lettek volna, ráadásul udvari állásukról is keveset tudunk.

Az egyetlen közülük, aki 1522-ben biztosan Mária káplánja (capellanus, magister capellae) volt: Thomas Stoltzer. A régió legtehetségesebb muzsikusat 1522. május 8-án hívta meg Mária kérésére II. Lajos a prágai udvarba,¹¹ állását Stoltzer csak ősszel foglalta el, s korai

⁶ Cuspinianus naplója. Ed. Th.G. von Karajan. FRA.S 1 (1855) 399-416, 413.

⁷ Mária és Albrecht levelezése: GStA PK, XX. HA; Mária közvetlen hangú levele Kasimirknak: Prága, 1522. december 9. Bayerisches Staatsarchiv Nürnberg (továbbiakban: StAN), Brandenburger Literalien 1193:10; hasonló Georgnak: Buda, 1526. május 29. GStA PK, BPH, Rep. 41,4, J. Litt. R, 1:6-7 (M).

⁸ 1522. június 2. GStA PK, XX. HA, OBA 25519; Wilhelm neve a királyi számadáskönyvben 1525. május 25-én fordul elő: Magyar Történelmi Tár (továbbiakban: MTT) 22 (1877) 49-236, 180.

⁹ Főgel József 1917. 65-66. Bár ez a sok *capellanus* talán itt az udvari kórus (*capella*) tagjait jelenti.

¹⁰ Ld. David Erdmann: Luther und die Hohenzollern. Breslau, 1883. 112; Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1922. 36-42; Peter F. Barton: Die Geschichte der Evangelischen in Österreich und Südostmitteleuropa. I. Im Schatten der Bauernkriege - Die Frühzeit der Reformation. = Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 101. Wien, 1985. 150f, 214; Gabriel Adriányi: Luthers Beziehungen zu Ungarn. In: K. Schäferdiek (ed.): Martin Luther im Spiegel heutiger Wissenschaft. Bonn, 1985. 159-182, 164-170.

¹¹ Közli: Lothar Hoffmann-Erbrecht: Thomas Stoltzer. Leben und Schaffen. Die Musik im alten und neuen Europa 5. Kassel, 1964. 25-26 (vö. Tafel I).

tragikus haláláig (1526) meg is tartotta. Ez a meghívás önmagában is jól jellemzi Mária igyekezetét, hogy hírességeket nyerjen meg új udvara számára.

Johannes Hess meghívásáról is van korabeli adatunk. Karl von Münsterberg, csehországi kormányzó, akinek ölsi udvarában Hess éppen tartózkodott, azt írta a boroszlói tanácsnak, hogy Hess nem mehet hozzájuk prédikátornak, mert a királynétól kapott meghívást s annak kell eleget tennie.¹² Köztudott, hogy Hess végül mégis a boroszlóiak hívásának engedett, ott lett reformátor, s Münsterberg hercegnek egy évvel később megismételt sürgetése ugyanúgy eredménytelen maradt.¹³

Cordatus és Henckel álltak ugyan később Mária szolgálatában, de 1522-ben még biztosan nem. Henckel ekkor foglalta el a kassai plébániát,¹⁴ s csak 1526 elején tűnik fel az udvarban,¹⁵ meghívását kb. 1525-re tehetjük. Cordatus viszont, aki kb. 1510-től volt a budai Boldogasszony templom papja, a prágai koronázás idején már Körmöcbányán működött (nem tudni, milyen minőségben).¹⁶ Hogy ő Mária közvetítésével került volna a királyné birtokát képező bányavárosba,¹⁷ igen valószínűtlen, mert a friss uralkodónő ekkor egészen más dolgokkal volt elfoglalva, s a bányavárosokra egyelőre vajmi kevés befolyása volt. Cordatus távozása Budáról időben egybeesik azzal, hogy barátja, Simon Grynaeus¹⁸ 1522 áprilisában iratkozott be a wittenbergi egyetemre,¹⁹ miután rövid budai tanítószkodás után (domonkosrendi?) szerzetesek vádjára letartóztatták.²⁰ Ekkor nézhetett biztonságosabb tájak után Cordatus is, jöllehet budai állásáról – úgy tűnik – nem mondott le.

Paulus Speratus 1522 januárjában éppen Budára tartott,²¹ amikor Bécsben összeütközésbe keveredett az ottani teológusokkal.²² Nem említi, hogy az udvarba szólt a meghívása, s ez nem is valószínű, mivel a királyi pár éppen ekkor indult Prágába. Bécsben tartott prédikációja

¹² Gersdorf, 1523. szeptember 13. Közli: Johann Wilhelm Fischer: Reformationen-Geschichte der Haupt- und Pfarrkirche zu St. Maria-Magdalena in Breslau. Breslau, 1817. 50-51.

¹³ Fischer 1817. 53-54.

¹⁴ ETE 1,77 (nr. 70).

¹⁵ TT 1885. 349-351; ETE 1,232-233 (nr. 226); Allen 6,249-252 (nr. 1660); magyarul V. Kovács 1971. 518-520 (nr. 235).

¹⁶ ETE 1, 57-58 (nr. 56); magyarul V. Kovács 1971. 477-478 (nr. 247). Bencze Imre „vendégpredikátornak“ tekinti: Konrad Cordatus, Luther Budáról indult küzdőtársa. In: Fabiny T. (ed.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984. 132-149, 140-141.

¹⁷ Igor Kiss: Konrad Cordatus, der Reformator der mittleren Slowakei. Lutherische Rundschau 10 (1960/1) 252-259, 253.

¹⁸ Julius Müller: Conrad Cordatus, der erste evangelische Superintendent in Stendal. Zeitschrift des Vereins für Kirchengeschichte der Provinz Sachsen 14 (1917) 111-114, 113.

¹⁹ Herbert Rädle: Ein bisher unbeachteter Lebenslauf des Veringerdorfer Humanisten Simon Grynaeus aus dem Jahr 1587. Übersetzung und Kommentar. Zeitschrift für Hohenzollerische Geschichte N.F. 22 (1986) 41-44, 42. 5.j.

²⁰ „Ibi enim a monachis accusatus incarceratur, et nobilium quorundam opera liberatur. Inde Vuittembergam pervenit.“ H. Pantaleon: Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae tomus III. Basel 1566. 211, idézi: Gustav Hammann: Bartholomeus Francofordinus Pannonius - Simon Grynäus in Ungarn. Zeitschrift für Ostforschung 14 (1965) 228-242, 238. 56.j. A feljelentés összefügghet II. Lajos 1521. december 24-én keltezett eretnekellenes rendeletével: Johann Soffner: Geschichte der Reformation in Schlesien. Breslau, 1886. 4-5.

²¹ „Ich war gen Ofen zu eynem prediger bestellet und auffgenommen, war gleich daran, sollt mich hinab rollen lassen, da fiengen die tolln theologie zu Wien eyn spil mit mir an.“ ETE 1,77-78 (nr. 71); Hans-Joachim König: Aus dem Leben des Schwaben Paulus Speratus. Blätter für Württembergische Kirchengeschichte 62 (1962) 7-63, 63 (1963) 104-138, 114.

²² Speratus 1522. január 12-én prédikált Bécsben, beszéde (Von dem hohen geluebd der Tauff...) 1524-ben jelent meg Albrechtnek szóló ajánlással Königsbergben; kiadása: König 1962. 29-63.

következtében azonban nemcsak hogy királyi kegyben nem reménykedhetett, de budai terveinek is befellegzett.

Az udvar és a wittenbergi mozgalom

Ugyan továbbra is rejtély marad, ki prédikált Prágában a királynénak, az azonban tény, hogy Mária nem riadt vissza attól, hogy a reformációval kacérkodó káplánt hívjon udvarába (Stoltzer, Hess). Mária mindenről tudni akart. Hízelgett neki, hogy Albrecht von Brandenburg belevonja diplomáciai cselszövéseibe, és lelkesen helyeselt, amikor az nehezményezte, hogy a papok teszik rá a kezüket a törökellenes segélyre.²³ De a nagymester nemcsak külpolitikai kommentárokat küldött neki Nürnbergből, hanem Luther-könyveket is.²⁴ Az uralkodópár tanácsadói, a brandenburgi örgrófok Luther iránti rokonszenve köztudott volt. 1523-ban már Georg is, Albrecht is levelezett a reformátorral,²⁵ s míg az előbbi fejedelem a boroszlói tanács egyházi reformjait védte meg Lajos király előtt,²⁶ addig a <204> porosz nagymester a nürnbergi birodalmi gyűlésen állt ki nyíltan a hitújítók mellett.²⁷ Albrecht és Luther személyes tárgyalására 1523. november 29-én került sor Wittenbergben,²⁸ ahol a nagymester Speratussal is találkozott, akinek Königsbergben kínált udvari lelkészi állást.²⁹

Az eretnekellenes törvényeknek és rendeleteknek³⁰ ugyan nem is nagyon titkolt célja a brandenburgi befolyás visszaszorítása volt,³¹ a döntő pillanatokban azonban mindig sikerült a Brandenburgi fivéreknek az uralkodót ezekkel ellentétes ítéletekre hangolni. Így szabadult ki Speratus is 12 hetes olműtzi fogságából (ahol az *Eljött hozzánk az üdvösség* kezdetű korált, a megigazulásról szóló hitvallását írta), ez azon ritka esetek egyike, ahol bizonyítható a

²³ GStA PK, XX. HA, Ordensfolianten 44:147a-148; OBA 26246.

²⁴ „Man hatt zu Ungernn die lutherischen lehr und sein anhenger vast verfolget auch bis in den tott, aber es seind zeitung anher komen, das die konnigin zu Ungernn sehr gut evangelisch worden sei und mit dem konig deshalben ssovill gehandelt, das man die lutherischen weiter nicht vorfolget und nunalls das evangelium frei in Ungernn geprediget werde. Welches mir nicht ungleublich, das ich weiss, das ir der hoemeister aus Preussen von hinnen vill lutherisch bucher auf ir begere zugeschigkt.“ Hans von der Planitz Bölcs Frigyesnek, Nürnberg, 1523. október 15. Hans von der Planitz' Berichte aus dem Reichsregiment in Nürnberg 1521-1523. Ed. E. Wülcker, H. Virck. Leipzig, 1899. = Hildesheim/New York, 1979. 356.

²⁵ WABr 3,8-10 (nr. 568); 86-87 (nr. 622).

²⁶ Erich Franke: Über die Vertreibung der Bernhardiner aus Breslau. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 41 (1907) 37-98, 93-94; Gustav Bauch: Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation. Codex diplomaticus Silesiae 26. Breslau, 1911. 7; Paul Konrad: Die Einführung der Reformation in Breslau und Schlesien. Darstellung und Quellen zur schlesischen Geschichte 24. Breslau, 1917. 62; Kurt Engelbert: Die Anfänge der lutherischen Bewegung in Breslau und Schlesien III. Archiv für Schlesische Kirchengeschichte (továbbiakban: ASKG) 20 (1962) 291-372, 322, 346skk.

²⁷ Vö. WABr 2,632-633 (nr. 557); Deutsche Reichstagakten. Jüngere Reihe 3,417skk (nr. 79); 4,503-505 (nr. 111).

²⁸ Paul Tschackert: Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogtums Preußen. 2. Publicationen aus den königlich-preußischen Staatsarchiven (továbbiakban: PPSA) 44. Leipzig, 1890. ND Osnabrück, 1965. nr. 166.

²⁹ Martin Leupold von Löwenthal: Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402-1607). Ed. Christian d'Elvert. Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens. 1. Sektion: Chroniken. I. Theil. 2. Band. Brünn, 1861. 56-57. (= Tschackert 1890. nr. 173).

³⁰ Pl. az 1523. évi 54 tc.: ETE 1,84 (nr. 83).

³¹ GStA PK, XX. HA, OBA 26217; Erich Joachim: Die Politik des letzten Hochmeisters in Preußen, Albrecht von Brandenburg 1510-1525. Bd. 3. 1521-1525. PPSA 61. Leipzig, 1895. ND 1965. 240-242 (nr. 102). Ld. még Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series secunda. Tomus primus. Relationes oratorum pontificiorum. Vatikáni magyar okirattár. II/1. Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526. Budapestini, 1884. (továbbiakban: MV) 139-140; ETE 1,192 (nr. 183).

Brandenburgiak közbenjárása, Speratus ugyanis utólag Albrechtnek mondott köszönetet szabadulásáért.³²

Tanulságos eset ebből a szempontból, hogy miután 1522-ben a király Georg von Brandenburgot küldte Sziléziába a vallási állapotok helyreállítására, s az megrendszabályozás helyett támogatásáról biztosította a boroszlói tanácsot,³³ nem sokkal később megint ő lett a kiválasztott, hogy egy hasonló feladatot ugyanott végrehajtsa. Szydłowiczki lengyel kancellár joggal kételkedett a küldetés sikerében (hisz a tanácskozáson Georg éppen a boroszlóiak ráncbaszedése ellen foglalt állást),³⁴ s nem is kellett csalódnia. A sziléziai tartományi gyűlés, melyen az örgróf a király képviselőjeként volt jelen, 1524 januárjában szabad utat engedett az evangélikus prédikációnak.³⁵ Nem csoda, hogy megingott a bizalom az uralkodópár katolikus elkötelezettségében.³⁶ Persze nem szabad felülnünk minden kőszarágalomnak, a királyné nemigen igyekezett megszerettetni magát, így méltán vált céltáblájává a rossz nyelveknek. Vizsgáljuk meg, áll-e valami megfogható mozzanat az előítéletektől és politikai elfogultságtól nem mentes híresztelések mögött!

Ebből az időből származik egy érdekes dokumentum, mely közvetlenül tanúskodik arról, mennyire volt tájékozott Mária a lutheri gondolatokban. Azt az Albrechthez intézett levelét szeretném ismertetni, melyet még Fraknói Vilmos fedezett fel,³⁷ de értelmezői sokáig rossz irányból közelítették meg. A legtöbben fennakadtak a levél „frivol”, „enyelgő” hangvételén, s elkerülte a figyelmüket, hogy Mária pontosan ismeri azt az „evangélikus rétegnyelvet”, amely számunkra Luther és Melanchthon korabeli műveiben ragadható meg. A *fromm* és a *Frömmigkeit* szavak használatáról van szó, melyek éppen az 1520-as évek reformátori irataiban jutottak mai jelentésükhöz: istenfélő/istenfélelem, vallásos/vallásosság.³⁸ Máriától persze itt mi sem áll távolabb, mint az ájtatoskodás, az ironikus csipkelődés mögött azonban felismerhető a beavatottak öntudata. Mária nem tesz ugyan ezekben a sorokban hitet semmilyen tan mellett, de jelzi, tisztában van a reformátori tanítás tartalmával:

³² Leupold 1861. 55; König 1962. 30.

³³ GStA PK, XX. HA, OBA 25581; Gottfried Ferdinand Buckisch: Schlesische Religions-Akten 1517 Bis 1675. Bearb. J. Gottschalk, J. Grünwald, G. Steller. II. Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands (továbbiakban: FQKGO) 17/II. Wien, 1998. 13 (nr. 20).

³⁴ Fraknói Vilmos: Brandenburgi György, II. Lajos nevelője. Budapesti Szemle 36 (1883) 337-356, 351-352; uő: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp. 1884. 117-118.

³⁵ Georg Kretschmar: Die Reformation in Breslau. I. Ausgewählte Texte. Quellenhefte zur ostdeutschen und osteuropäischen Kirchengeschichte 3/4. Ulm, 1960. 100-101.

³⁶ MTT 25,305; ETE 1,105 (nr. 109).

³⁷ „Hochgeborner furst, fruntlicher, poßer vetter, mein grus zu vor. Lieber pößer vetter, ich gelaub, ir habt die frume muem gar vergessen, das ir nun so lang nichts geschriben habt. Ich hab euch in mein andechtig gebet nit fergesen. Ich hab Gott alle tag fleisiglich gepeten, das er euch wel frum machen, als ich pin. Ich pit euch, ir welt mir schreiben, ob mein gepet geholfen hat oder nit. Wo es nit geholfen hat, welt ir mir um ein pfenich oder zwen frumkait ab kaffen, wil ich euchs gern fer kaffen, wen ich hab fil zu fil frumkayt. Ich wolt euch gern mer schreiben, so mus ich in euers bruder, marchgraff Jorg garten gen essen, so wil der pot nit lenger warten. Datum Offen, eilens am sonntag nach unsers hern fronleichems tag anno domini etc. im XXIIIten. Euer frume muem Maria manu propria” (1523. június 7.) StAN, Brandenburger Literalien 1193:11; Fraknói 1884. 119. 1.j.; ETE 1,85-86 (nr. 86); más fordítás: Payr Sándor: Mária, a humanista magyar királyné. Bp. 1905. 9.

³⁸ Hugo Moser: 'Fromm' bei Luther und Melanchthon. Ein Beitrag zur Wortgeschichte in der Reformationszeit. Zeitschrift für Deutsche Philologie 86 (1967) 161-182; Ernst Erhard Müller: Das mittelalterliche und das reformatorische 'Fromm'. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 95 (1973) 333-357. Heide Wunder: „iustitia, Teutonice fromkeyt“. Theologische Rechtfertigung und bürgerliche Rechtschaffenheit. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte eines theologischen Konzepts. In: B. Moeller (ed.): Die frühe Reformation in Deutschland als Umbruch. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 199. Gütersloh, 1998. 307-332.

„Nagyságos fejedelem, kedves, gonosz bátyámuram, üdvözöllek. Édes, gonosz bátyámuram, azt hiszem, egészen megfélekedtél már istenfélő nénédasszonyról, hogy olyan régóta nem írtál. Én nem feledkeztem meg rólad áhítatos imámban: naponta szorgosan kértem Istent, hogy tegyen téged is olyan istenfélővé, mint én vagyok. Kérlek, írd meg, segített-e az imám, vagy nem! Ha nem segített, végy tőlem egy-két fillérért istenfélelmet, szívesen adom, mert nekem túlon túl sok van belőle. Szerettem volna többet írni, de fivéred, Georg kertjébe kell mennem enni, s a küldönc nem akar tovább várni. Kelt Budán, sebtében úrnapi utáni vasárnap az 1523. évben.

Istenfélő nénédasszony, Mária sajátkezűleg.”

Mária és Cordatus

Az 1524-es évet Mária szempontjából így címkézhetjük: a személyes vonzódás és a nagypolitika feszültségében. Valamikor nyáron, a királyi pár jelenlétében egy prédikátor német nyelven a pápa és a bíborosok ellen beszélt. A királyi tanács ellenében Mária védelmébe vette az illetőt, akinek mégis távoznia kellett, s a király szigorú rendeletet adott ki a lutheránusok ellen. Burgio pápai nuncius jelentéséből³⁹ nem derül ki, udvari prédikátor volt-e a szónok, valószínűleg Conrad Cordatus, a budai (német) Boldogasszony templom papja keveredett itt bajba, mert az ő neve éppen ekkor tűnik fel a wittenbergi matrikulában.⁴⁰ Pár nappal később égetik meg Martin Cordatus szolgáját, Johannest Conrad Cordatus könyveivel együtt valahol Nyugat-Magyarországon.⁴¹

<205> Mária rokonszenvezhetett Cordatussal, ez mégsem zavarta abban, hogy titkos követei útján a brandenburgi választófejedelmet és a mainzi érseket (Albrecht von Brandenburg, az előbbi öccse) a lutheri szekta kiirtására buzdítsa. Ez azonban csak egyik célja volt ennek a küldetésnek. Sokkal többet nyomott a latban annak kipuhatolása, hajlandóak lennének-e a megkeresettek szavazatukkal Ferdinánd helyett II. Lajost támogatni a római királyi cím megszerzésében.⁴² Annak a rendkívüli pillanatnak vagyunk itt tanúi, amikor az „engedelmes hűg”⁴³ férje érdekében – a Brandenburgi-család segítségével – tulajdon bátyja ellen szövi a diplomácia szálait, s hogy kedvében járjon a pápista választóknak, eljuttatja a Luther-faló uralkodó szerepét.

1525-ben Cordatus visszatért Wittenbergből, s újra Körmöcbányán tűnt fel, most egykori budai kollégájával, Johannes Kreslinggel együtt. A források még mindig budai illetőségük szerint említik őket, tehát a bányavárosokban valószínűleg nem állandó alkalmazásuk volt, hanem saját szakállukra prédikáltak.⁴⁴ Kresling a budai Szent György (kápolna) plébánosaként szerepel, míg Cordatus – Guidoto velencei követ jelentésében – „uno Priosto di S. Maria”, azaz a Boldogasszony templom papja, amit az egyháztörténetírás Mária királyné udvari

³⁹ MV 23; ETE 1,142-143 (nr. 147).

⁴⁰ MTT 6 (1859) 215-216; ETE 1,548.

⁴¹ Fraknói 1884. 125; ETE 1,148-149 (nr. 151); WABr 3,373-374 (nr. 793).

⁴² Mária sajátkezű instrukciója: GStA PK, XX. HA, HBA A5, Kasten 267, nr. 34; vö. Joachim 1895. 318-319 (nr. 179).

⁴³ «Obediens soror», «Votre humble et obeyssante seur»: ETE 1,321, 334, 335 (nr. 315, 334, 335).

⁴⁴ ETE 1,202-204 (nr. 195-196); Peter Ratkos: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525-1526). Bratislava, 1957. 29-30 (nr. 2); ETE 2,216-224 (nr. 189); magyarul: V. Kovács 1971. 543-551 (nr. 262). Későbbi és elfogultabb adatok szerint (ETE 1,227-228, nr. 220; WABr 9,245, nr. 3540) ők szabályosan meghívott prédikátorok voltak Körmöcbányán.

papjává ferdített.⁴⁵ A két pap 38 hetet töltött az esztergomi börtönben iszonyú körülmények között,⁴⁶ 1526 tavaszán szabadultak ismeretlen módon (a királyné közbenjárásáról most nem esik szó). Cordatus (talán Kreslinggel együtt) ismét Wittenbergnek vette az útját, a következő évtől mindketten Alsó-Sziléziában működnek: Cordatus Liegnitzben,⁴⁷ Kresling Boroszlóban.⁴⁸

A katasztrófa árnyékában

Időközben lezajlott két viharos országgyűlés, az idegen követeket (pl. a velencei Guidotót és az osztrák Schneidpöcköt) a pápai nuncius kivételével kiutasították az országból, új törvény született a lutheránusok ellen,⁴⁹ amit a köznemesi párt elsősorban a német udvaroncokon akart alkalmazni, „akik mind lutheránusok”.⁵⁰ Bár Georg von Brandenburg magyar alattvalónak számított, fenyegetettnek érezte magát (a május 25-i zavargások Budán igazolhatták félelmeit⁵¹), 1525 júniusában – egyelőre végleg – elhagyta az országot és felső-sziléziai rezidenciájára, Jägerndorfba költözött.⁵² Ezért sem valószínű, hogy éppen ő ajánlotta volna Johannes Henckelt udvari prédikátornak, aki a következő hónapokban foglalhatta el állását (nem is szólva arról, hogy Georg nemigen fordult meg Lőcsén és Kassán), inkább Szalkay László kancellár, Henckel egykori megyéspüspöke (ekkor már esztergomi érsek) lehetett a közvetítő, aki a németjeitől megfosztott királyné legfőbb bizalmasa lett.⁵³ Henckel azonban nem érezte jól magát az udvarban, inkább vágyott kassai hívei közé, s a királyné marasztalása ellenére már 1526 márciusában vissza is tért közējük.⁵⁴

Mások is megpróbáltak menekülni a süllyedő hajóról (vagy az idegenellenes indulatok elől): Thomas Stoltzer Albrecht von Brandenburgnak ajánlotta fel szolgálatait (valószínűleg Mária háta mögött), s útnak is indult hozzá, de egy megáradt patakban életét vesztette.⁵⁵ Stoltzer még Budán Mária kérésére zenésítette meg Luther német zsoltárfordításait, s ezekben a motettákban a maga művészi eszközeivel tett hitet az evangélikus tanítás mellett. Az 1525/26-ra datálható Stoltzer-kompozíciókat vizsgálva (melyek a zenetörténet első nem latin nyelvű polifón zsoltárai) nem is találjuk túlzásnak Szalkay László esztergomi érsek értesülését, miszerint a királyné Lutherrel tart,⁵⁶ vagy amit az újra Wittenbergbe menekülő Cordatus

⁴⁵ Pl. Zoványi 1922. 41.

⁴⁶ „Und als im die Schlangen im Turn vil angst gemacht haben, hat in der Wechter, der solcher sachen ein verstand gehabt hat, disen rath geben: Er wolte ihm eine katzen in den thurm herunter senden, derselben solt er erstlich zu essen geben, so oft er gespeiset würde, dar nach auch den Schlangen, So wurden die Katz die Schlangen, in seinem schlaff abtreiben, welches also geschehen ist. Denn so er geschlaffen hat, ist die katz umb in gangen, unnd hat gebrommet, und keine Schlange zu im gelassen.“ Melanchthon előszava Cordatus postilláihoz, 1554. augusztus 1. Philipp Melanchthon: Epistolae, iudicia, consilia, testimonia aliorumque ad eum epistolae quae in Corpore Reformatorum desiderantur. Edidit Henricus Ernestus Bindseil. Halle, 1874. Mit einem Nachtrag von Robert Stupperich. Hildesheim/New York, 1975. 360-364 (nr. 384); Conrad Cordatus: Tagebuch über Dr. Martin Luther 1537. Ed. Hermann Wrampelmeyer. Halle, 1885. 14. 6.j.

⁴⁷ WABr 4,138-140, 163 (nr. 1055, 1076).

⁴⁸ Gustav Hammann: Johannes Kresling. Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte 44 (1965) 7-12, 9.

⁴⁹ ETE 1,204 (nr. 197).

⁵⁰ MV 190, 193; ETE 1,202 (nr. 194).

⁵¹ Ratkos 1957. 464.

⁵² MV 224; MTT 25,331-332

⁵³ Fraknoi 1884. 139-140; Szalkay azelőtt Georgnak szövetségese, majd fő riválisa volt: MV 160.

⁵⁴ Fraknoi Vilmos: Henckel János, Mária királyné udvari papja. MTA II. Ért. 2/5. Pest, 1872. 17-18; ETE 1,243-244 (nr. 238). Henckel ebben a levelében azt kívánta, bárcsak úrnője férfitól lehetne, hogy kiragadhassa Lajos kezéből a kormánypálcát.

⁵⁵ Hoffmann-Erbrecht 1964. 33-34 (vö. Tafel II).

⁵⁶ MV 398; ETE 1,264 (nr. 252).

újságolhatott el Luthernek: Mária az evangéliumhoz vonzódik.⁵⁷ Míg korábban Burgio pápai nuncius mentegetni próbálta,⁵⁸ 1525 nyaratól a reformációnak már minden megnyilvánulásáért a királynét tette felelőssé.⁵⁹

A mohácsi katasztrófa előtt a magyar királyné még a szentszékhez fordult, hogy kitüntetést kérjen káplánjai (!) és gyóntatója számára,⁶⁰ ebből a legalább három személyből csak Henckelt tudjuk feltételesen azonosítani (Stoltzer ekkor már halott). Még jellemzőbb Mária magatartására, hogy az uralkodó patrónusi jogával élve férje távollétében önállóan, sajátkezüleg aláírt oklevelében 1526. augusztus 24-én titkárát, Oláh Miklóst (a későbbi esztergomi érseket) esztergomi kanonokká nevezte ki.⁶¹ Pár nappal később menekült el már özvegyen Budáról.

A személyes és nemzeti gyászon túl Mária mindazt elveszítette, ami korábban olyan fontos volt neki: saját udvarát, az anyagi és politikai függetlenséget. Ugyan mint özvegy királyné, <206> majd mint bátyja, Ferdinánd magyarországi helytartója rendelkezett még valamennyi súllyal, de már nem járhatta a maga útját. Hogy sógornőjétől, a vele egykorú Annától megkülönböztessék, az „öreg” jelzővel illették a 21 éves özvegyet. Sorsa elfogadásában valószínűleg nem annyira Luther és Erasmus neki ajánlott vigasztaló iratai⁶² jelentettek segítséget (egyik sem volt túl személyre szabott), mint Albrecht von Brandenburg baráti sorai.⁶³ Mária erre adott sajátkezű válasza⁶⁴ hihetetlenül érett, józan és őszinte: miközben biztosítja Albrechtet változatlan jóindulatáról, azt sem titkolja, hogy jóindulatán kívül szinte minden megváltozott, így kapcsolatuk mégsem maradhat a régi. Mária arra kéri Albrechtet, imádkozzon érte, hogy ellen tudjon állni az ördögnek, a világnak és önmagának.

„Bár hitemért szenvednem kell”

Ki a lelkipásztora az özvegy királynénak? Johannes Henckel nem engedelmeskedett hívásának, Kassán maradt. Döntését nyilvánvaló politikai okok mellett (Szapolyai János a földije volt!)⁶⁵ vallási megfontolások is indokolhatták. A kassai plébános 1527-ben egyértelmű lépést tett a reformáció irányába. Lemondott egyházi javadalmairól, a biztos megélhetést jelentő egri prépostságról és tornai esperességről, minden bizonnyal elvi döntésből.⁶⁶ Nem sokkal később kihasználva magister Achatius troppai prédikátor

⁵⁷ ETE 1,294-295 (nr. 285); WA 11,552skk; magyarul: Magyar Luther Könyvek 5,29-30. Cordatus útjával egyidőben (!) jutottak el az elhunyt Stoltzer kézíratai Wittenbergbe, így Luther az említett kompozíciókról is tudomást szerezhetett.

⁵⁸ MV 23; ETE 1,142-143 (nr. 147).

⁵⁹ MV 256, 262, 276, 287; ETE 1,210, 212-213 (nr. 205, 208).

⁶⁰ MV 390.

⁶¹ MOL DL 89227/I; facsimile: Bob van den Boogert / Jacqueline Kerkhoff (ed.): Maria van Hongarije, koningin tussen keizers en kunstenaars. 1505-1558. Zwolle, 1993. 77 (nr. 57); szövegközlés: Katherine Walsh / Alfred A. Strnad: Eine Erasmierin im Hause Habsburg: Königin Maria von Ungarn (1505-1558) und die Anfänge der evangelischen Bewegung. Historisches Jahrbuch 118 (1998) 40-85, 85.

⁶² A *De vidua christiana* ajánlása (1529. február): Allen 8,55-56 (nr. 2100). Luther Négy vigasztaló zsoltára (1526. november 1.): ld. fenn 57.j.

⁶³ Jägerndorf, 1526. december 20. Csupán Mária válasza maradt fenn! Hogy Albrecht Sziléziában éppen Ferdinánd csehországi reményeit igyekezett – sikertelenül – meghiúsítani, ezt Mária valószínűleg nem tudta.

⁶⁴ Pozsony, 1527. január 26. GStA PK, XX. HA, HBA A1, Kasten 1, nr. 31.

⁶⁵ Allen 7,29-32 (nr. 1810); V. Kovács 1971. 521-524 (nr. 254).

⁶⁶ Allen 7,2-5 (nr. 1803).

látogatását felvette a kapcsolatot Johannes Hess boroszlói reformátorral.⁶⁷ Nem zárható ki, hogy levele írásakor már értesült Ferdinánd egy héttel azelőtt Boroszlóban kiadott eretnekellenes rendeletéről.⁶⁸

Mária papjairól ugyanebből az időből a következő adataink vannak: alamizsnás káplánja 1527 és 1531 között Johann von Neuburg,⁶⁹ míg gyóntató káplánja 1527-ben egy bizonyos magister Gaspar, aki az „apostoli királynétól” Oláh Miklóshoz hasonlóan esztergomi kanonikátust nyert.⁷⁰ Legközelebbi bizalmasa minden bizonnyal titkára, Oláh,⁷¹ akitől később Németalföldön sem vált meg.

Mária és Ferdinánd 1527-es vitáját a Luther-féle ajánlással kapcsolatban nem akarom hosszasan ismertetni, mert a szövegek könnyen hozzáférhetőek és nem szorulnak kommentárra.⁷² Mária levelei nyilvánvalóan nem annyira „katholikus igazhívőségét” dokumentálják,⁷³ mint azt, hogy igyekezett megőrizni bátyjával szemben függetlenségét, iróniával és sértődött büszkeséggel hártva el annak vádjait. Persze e levelek alapján lutheránusnak sem nevezhető a királyné, csupán olyan kereszténynek, aki mások gyámkodására és a szóbeszédre fittyet hányva önállóan próbálja megválaszolni a vallási kérdéseket.

A következő évből biztos adataink vannak végre arra, hogy Cordatus a királyné környezetében lelkészkedik. Először Luther egyik leveléből értesülünk arról, hogy Cordatus (aki vagy Ferdinánd eretnekellenes rendelete,⁷⁴ vagy a schwenckfeldianusok nyomása miatt hagyta ott Liegnitzet) Máriától kapott meghívást,⁷⁵ majd Mária Ferdinándhoz címzett levelében olvashatunk egy evangélikus prédikátorról,⁷⁶ akit végül (bátyja felszólítására ?) elbocsátott. Mária Ferdinánd válaszlevelének hátára jegyezte föl, hogy „her Conrad prediger” volt az illető.⁷⁷ A király azt is nehezményezte, hogy húga újfent egy Luther-művet olvasott

⁶⁷ TT 1885. 351-352; ETE 1,325-326 (nr. 321). Achatius 1535-ben mint „második Conradot” (Cordatus!) ajánlják Georg von Brandenburgnak Jägerndorfba (David Erdmann: Markgraf Georg von Brandenburg und seine Verdienste um die Reformation in Oberschlesien II. Correspondenzblatt des Vereins für Schlesische Kirchengeschichte 2 (1883) 17-33, 22), ahonnan végül Selmecebányára kerül Kresling (!) mellé iskolamesternek (Breznyik János: A selmecebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. I. Selmecebánya, 1883. 80, 82).

⁶⁸ Buckisch 1998. 26. 82.j.

⁶⁹ A nyitrai esperesség várományosa. Ld. Gernot Heiß: Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521-1531. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte 82 (1974) 119-180, 178.

⁷⁰ ETE 1,334 (nr. 334); Die Korrespondenz Ferdinands I. Bd. II/1-2. Familienkorrespondenz 1527 und 1528 / 1529 und 1530. Ed. Wilhelm Bauer, Robert Lacroix. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 30-31. Wien, 1937-1938. (továbbiakban: Bauer / Lacroix) 113-114 (nr. 97).

⁷¹ 1527. szeptember 6-án ajánlotta Ferdinánd figyelmébe: ETE 1,335 (nr. 335); Bauer / Lacroix 119 (nr. 103).

⁷² Franz Bernhard von Bucholz: Geschichte der Regierung Ferdinands I. Bd. IX. Urkundenband. Wien, 1838. 11-12; Anton von Gévy: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. 1. 1527-1532. Wien, 1838. 61-62, 65-66, 68-69; ETE 1,318-321 (nr. 313-315); Bauer / Lacroix 57-59, 62-64 (nr. 44-45, 49); modern átírás Adriányi 1985. 179-182; magyarul: Botka Tivadar: Mária magyar királyné győzelme a vallási gyanúsításokon. Magyar Sion 2 (1864) 19-32, 97-111, 100-103; Ortvy Tivadar: Habsburgi Mária és férje II. Lajos magyar király katolikus igazhívőségének kérdése. Bp. 1913. 8-10.

⁷³ Botka 1864. passim, Ortvy 1913. passim, Fraknói 1884. 209.

⁷⁴ 1527. augusztus 20. Soffner 1886. 105-106; ETE 1,333 (nr. 332); Kurt Engelbert: Die Anfänge der lutherischen Bewegung in Breslau und Schlesien IV. ASKG 21 (1963) 133-214, 184.

⁷⁵ WABr 4,402-403 (nr. 1234).

⁷⁶ Bauer / Lacroix 214-217 (nr. 183).

⁷⁷ Bauer / Lacroix 268-270 (nr. 207).

(valószínűleg a *Von der Wiedertaufe an zwei Pfarrherrn* címűt⁷⁸), de Mária ugyanabban a stílusban tért ki a rendreutasítás elől, melyet már korábbi leveleiből ismerünk.⁷⁹

Ezekből a sorokból azt is megtudni, hogy immár egy feddhetetlen lelkészre tett szert, aki a már említett Johannes Henckellel azonosítható. Henckel azonban már azelőtt felváltotta Cordatust Mária udvarában, hogy Ferdinánd tollat ragadott volna a fenti ügyben,⁸⁰ tehát a magyar-cseh király szigorú katholicizmusa inkább közvetve késztette az özvegy királynét, hogy megváljon börtönviselt lelkészétől és újra a mérsékeltabb reformer kassai plébánost nyerje meg szolgálatára. Henckel első dolga volt Mária mellett, hogy újra levélben fordult Erasmushoz, aki előtt magasztalta úrnője evangéliumi buzgalmát, s arra kérte a humanistafejedelmet, ajánlja egy munkáját az özvegynek (ez lesz majd a már említett *De vidua christiana*).⁸¹ Mária kapcsolata a Brandenburgi fivérekkel azonban ezekben a hónapokban sem szakadt meg: Georgnak hátaslovat ajándékozott,⁸² míg Albrechtől ő kapott porosz sólymokat ajándékba.⁸³

Ezzel sikerült is már felrajzolnom a háttérét annak az érdekes <207> közlésnek, melynek hitelét többnyire kétségbe vonta eddig a kutatás. Georg von Brandenburg 1529. január 15-én küldött Ansbachba egy éneket, „das des konigs Swester Konigin Maria wider iren bruder gemacht, do er ir einen Cristlichen prediger verjagt hat”.⁸⁴ A *Mag ich unglück nit widerstan* kezdetű korál harmadik változatáról van szó, melynek eredetijét Friedrich Spitta – számomra meggyőzően – Albrecht von Brandenburgnak tulajdonítja, s 1525-re datálja.⁸⁵ Georg örgróf értesülésének megbízhatóságát, azaz Mária énekköltői tevékenységét általában a következő érvek hivatottak cáfolni:

- Mária nem tudott jól németül
- Mária lojális volt bátyjával szemben
- Ferdinánd nem úzta el egy papját sem
- Georg ekkor már nem élt Mária környezetében.

Ugyan több verset nem ismerünk Máriától, sajátkezű német nyelvű levelei bizonyítják, hogy képes lehetett egy már kész költemény átalakítására, míg a további három érvet az alapján, amit az 1528-as eseményekről fent írtam, el is ejthetjük. Bár az éneket nem említik sem Albrecht sem Mária fennmaradt levelei, kettejük szerzőségét (1525-ben és 1528-ban) elfogadhatónak tartom, azzal a megjegyzéssel, hogy „Mária királyné éneke” nem Ferdinánd, hanem egy többszámú tárgy ellen irányul („pisz er erwürgt, die mich seinsz wortz berauben”), ami azokra vonatkozatható, akik – a testvérek levélváltása szerint – Máriát és környezetét többször bepanaszolták Ferdinánd előtt.

A magyar-cseh király 1528. augusztus 1-jén újabb szigorú rendeletet adott ki a hitújítók ellen,⁸⁶ mely nem maradt foganat nélkül. Az eretneküldözésről Henckel olyan nyugodtan

⁷⁸ 1528. WA 26,144-174.

⁷⁹ Bauer / Lacroix 270-272 (nr. 208).

⁸⁰ Fraknói 1872. 19-20; ETE 1,383 (nr. 391).

⁸¹ TT 1885. 353-354; ETE 1,393-394 (nr. 401); Allen 7,418-420 (nr. 2011); magyarul V. Kovács 1971. 533-535 (nr. 259). Henckel és Erasmus levelezése ettől kezdve már nem szakad meg.

⁸² GStA PK, XX. HA, Ostpreußische Folianten 14250:10; uo. I. HA, Rep. 46, nr. 6a (M).

⁸³ GStA PK, XX. HA, Ostpreußische Folianten 9:45-46, 74-75; 14250:10; HBA A1, Kasten 1, nr. 22.

⁸⁴ Theodor Kolde: Markgraf Georg von Brandenburg und das Glaubenslied der Königin Maria von Ungarn. Beiträge zur Bayerischen Kirchengeschichte 2 (1896) 82-89, 85.

⁸⁵ Friedrich Spitta: Die ungarischen Königslieder. Monatsschrift für Gottesdienst und Kirchliche Kunst 14 (1909) 325-343, 340.

⁸⁶ Buckisch 1998. 31-33 (nr. 46); Soffner 1886. 106-107; Engelbert 1963. 188.

tudósította kassai kollégáját, Antonius Transsilvanust, mint aki maga nem forog veszélyben.⁸⁷ Írt úrnője evangéliumi lelkületéről is, s intette a kassai prédikátort, hogy maradjon a megkezdett úton. A királyné udvari papja valóban élvezte Ferdinánd kegyeit, aki kassai javadalma helyébe Boroszlóban szerzett neki kanonikátust (valószínűleg 1529 júliusában).⁸⁸ Ugyan Henckelnek egy közelebről nem ismert esete kihívta az uralkodó rosszállását,⁸⁹ de helyzetén egyelőre ez sem változtatott.

Luther és Erasmus között

Ami a Henckel és Mária által követett vallási irányzatot illeti, ezekben az években nyugodtan nevezhetjük evangélikusnak (azaz evangéliuminak) azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a kegyességet az 1529-es speyeri birodalmi gyűlés előtt anakronisztikus volna protestánsnak értelmezni, még kevésbé szabad a lutheránusok vagy erazmiánusok skatulyájába gyömöszölni. Az utak egyelőre még nem váltak el, Henckel képes volt mindenkivel jóban lenni, s a királyné minden eszmét meg akart ismerni, ami a Szentírás alapján áll. Ez a nyitottság nemcsak a későbbi történéseket, hanem az akkori kortársakat is megtéveszthette. Nehéz eldönteni, mennyire szabad azonosulni az augsburgi birodalmi gyűlésen jelenlévő reformátorok (Melanchthon, Jonas, Agricola, Spalatin) véleményével, akik a császár hűgát a maguk oldalán hitték.⁹⁰ Többet nyom ennél a latban Aleandro pápai nuncius visszaemlékezése, hogy Ferdinánd befolyásos tanácsadója, Johannes Fabri bécsi püspök Augsburgban félreérthetetlen utalással Mózes nővéréről, a leprás Mirjamról prédikált.⁹¹

A Mária számára döntő eszmecsere azonban minden eddiginél pontosabban hagyományozódott ránk: Henckel és Melanchthon közvetítésével a királyné öt kérdést tett fel Luthernek a két szín alatt történő áldozásról, melyek lényege az volt, maradhat-e továbbra is nyílt színvallás nélkül magánemberként az új tanítás híve. Luther elutasította a zugreformáció (Geheimprotestantismus?) lehetőségét, ezzel jelezte, a választás nem halogatható tovább.⁹² A pillanat nem is váratott soká magára. Mária nagynénje, a németalföldi helytartó váratlan halála új kihívással szembesítette a fiatal özvegyet: bátyja, V. Károly császár őt bízta meg ennek a fontos posztnak az átvételével. A császár megbízott ugyan hűgában, de – mint levelében világosan kifejtette – annak eretnekgyanus udvartartásában már nem, így Mária sem Henckelt, sem Johann von Neuhaust nem vihette magával az északnyugati tartományba.⁹³ Hogy ebben a döntésben elsősorban vallási (s nem nemzeti) okok játszottak közre, azt egyrészt Ferdinánd kísérőlevele is hangsúlyozza,⁹⁴ másrészt Mária válaszából ugyancsak kiderül, aki mint jó keresztényeket vette védelmébe elbocsátandó embereit.⁹⁵

⁸⁷ TT 1882. 769; ETE 1,397-398 (nr. 405).

⁸⁸ TT 1885. 354; ETE 1,409 (nr. 417). Fraknoi 1872. 21-22; ETE 1,449-451 (nr. 457).

⁸⁹ Bauer / Lacroix 414-415 (nr. 298).

⁹⁰ WABr 5,461, 473-474, 512-514 (nr. 1636, 1645, 1665, 1666); Georg Spalatin's Erzählung, was sich auf dem Reichstag zu Augsburg anno 1530 zugetragen hat. Walch² 21b,3267-3282.

⁹¹ Nuntiaturreportage aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. Erste Abtheilung 1533-1559. IV.2. Ed. Walter Friedensburg. Gotha, 1893. ND Frankfurt, 1968. 396.

⁹² WABr 5,511, 527-529.

⁹³ Köln, 1531. január 3. Karl Lanz: Correspondenz des Kaisers Karl V. I. 1513-1532. Leipzig, 1844. 416-418 (nr. 156); ETE 2,112-113 (nr. 101); magyarul Botka 1864. 106-107.

⁹⁴ Köln, 1531. január 4. Die Korrespondenz Ferdinands I. Bd. III/1-2. Familienkorrespondenz 1531 und 1532. Ed. H. Wolfram / Ch. Thomas. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 58. Wien, 1973-1984. 1-3 (nr. 446).

⁹⁵ Bart Jan Spruyt: 'En bruit d'estre bonne luteriene': Mary of Hungary (1505-58) and Religious Reform. English Historical Review 109 (1994) 275-307, 291.

Mária németalföldi működését⁹⁶ nem követem nyomon, csupán a Reformátorral és a Humanistával való további kapcsolatára térek ki. Luther valószínűleg Máriához intézte egy 1531 szeptemberére datált vigasztaló iratát, amit a címzett ezzel a mondattal fogadott: „Ich sehe das mich D.M.L. lieb hatt.”⁹⁷ További érintkezésükről nem tudunk. Az új hollandiai helytartó pénzt és fáradságot nem kímélve igyekezett Erasmust szülőhazájába visszacsábítani, ami jól esett ugyan a Freiburgban élő nagyság hiúságának, végül mégsem tett eleget a meghívásnak.⁹⁸

<208> Ugyan a királyné környezetének tagjai – Oláh Miklós kivételével – keleten maradtak, de úrnőjük gondoskodott róluk, a legtöbben Mária birtokainak igazgatásában kaptak új feladatot. Henckel, aki korábban már mind a kassai, mind a lőcsei plébániáról lemondott, Sziléziában keresett magának megélhetést, boroszlói kanonikátusa mellett – valószínűleg Ferdinánd ajánlására – előbb Schweidnitz város plébánosa (1531-1533),⁹⁹ majd a boroszlói püspök officiálisa és prédikátor lett.

Az elbocsátott udvari prédikátor már 1531 elején jelentkezett a boroszlói káptalannál, hogy szeretné helyét elfoglalni, ami nem kis vitát keltett a kanonokok között. 1529. augusztus 13-a óta ugyanis minden felveendő jelöltnek esküvel kellett bizonyítania, hogy küzd Luther, Zwingli, Oecolampadius és az anabaptisták tanai ellen. Henckel minden bizonnyal még 1529 júliusában lett tagja a káptalannak,¹⁰⁰ utólag viszont méltánytalanság lett volna egy már felvett kanonokot esküre kényszeríteni. Mivel azonban az a hír járta, hogy lutheránus, mégis felszólították az eskü letételére, amit Henckel nem tagadott meg.¹⁰¹ Hogy ezt egzisztenciális kényszerből tette-e, vagy csalódott már ekkor a lutheri reformációban, nehéz eldönteni. Adataink szerint mind Schweidnitzben, mind második kassai szolgálata idején (1535-1537) az evangélikus polgárság megalégedésére tevékenykedett,¹⁰² ugyanakkor a szigorú boroszlói kanonokokkal sem került konfliktusba. Henckel jó kapcsolatot tartott fenn ó- és újhitűekkel, s

⁹⁶ Bart Jan Spruyt: Verdacht von Lutherse Sympathieen. Maria van Hongarije en de religieuze controversen van haar tijd. In : Bob van den Boogert / Jacqueline Kerckhoff (ed.): Maria van Hongarije, koningin tussen keizers en kunstenaars. 1505-1558. Zwolle, 1993. 87-117; Spruyt 1994.

⁹⁷ WABr 6,194-197 (nr. 1866); WATR 2,414 (nr.2311a). A vigasztalás szükséges voltára valószínűleg Lazarus Spengler nürnbergi jegyző hívta fel Luther figyelmét. Az irat jól illik Mária sorsának változásához, az asztali beszélgetés a Máriát jól ismerő Cordatus feljegyzésében hitelesnek fogadható el és csak erre a levélre vonatkoztatható. Vö. Rudolf Keller: Luther als Seelsorger und theologische Berater der zerstreuten Gemeinden. In: B. Häggelund / G. Müller (ed.): Kirche in der Schule Luthers. FS für Joachim Heubach. Erlangen, 1995. 58-78, 69.

⁹⁸ Allen 10,152, 183-187 (nr. 2762, 2783, 2785; magyarul: V. Kovács 1971. 655-659 (nr. 330-331).

⁹⁹ TT 1885. 523; ETE 2,145; Fraknoi 1872. 26-28; ETE 2,212-213.

¹⁰⁰ Fraknoi 1872. 25-26; ETE 1,480 (nr. 484); magyarul V. Kovács 1971. 603-604 (nr. 297).

¹⁰¹ 1531. február 23. „Domini cplm (!) informati per scholasticum, quod post octiduum venturus sit in capitulum doctor Johannes Henckel petiturus locum et vocem in capitulo, atque edocti alias eundem infectum esse lutheranismo, deliberatione praehabita concluderunt, ut placide persuadeatur, ut non gravetur praestare iuramentum de vitandis haeresibus.“ 1531. március 4. „Johannes Henckel antehac receptus in canonicum petiit atque obtinuit se admitti ad capitulum, qui praestito utroque iuramento, videlicet super adhaesione et de vitandis haeresibus locatus fuit in loco ultimo illi debito.“ Acta capituli Wratislaviensis 1500-1562. Die Sitzungsprotokolle der Breslauer Domkapitels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Ed. Alfred Sabisch. Band 2. 1517-1540. FQKGO 14/1-2. Köln/Wien, 1976. 526 (nr. 1833-1834). Adalbert Hudak (Der Hofprediger Johannes Henckel und seine Beziehungen zu Erasmus von Rotterdam. Kirche im Osten 2 (1959) 106-113) a jegyzőkönyv szövegét félreértve azt állítja, hogy Henckel saját elhatározásából esküdtött.

¹⁰² Gustav Bauch: Dr. Johann Henckel, der Hofprediger der Königin Maria von Ungarn. Ungarische Revue 4 (1884) 599-627, 623, 626.

még akkor is a szélsőségek között közvetíteni próbáló humanizmust képviselte, amikor ez a mérsékelt irányzat már vereséget szenvedett.¹⁰³

¹⁰³ Bauch (1884. 625-626) ennek szemléltetésére egy Melancthon-levelet idéz (CR 2,684-685. nr. 1143), valamint Henckel prédikációit és imakönyvét ismerteti.